

ks. prof. UAM dr hab. Michał Kieling
Wydział Teologiczny UAM
Zakład Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła
kielingm@amu.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

pani mgr lic. Marzanny Klepackiej

pt. *Człowiek w Enarrationes in Psalmos św. Augustyna*, Toruń 2018, ss. 164.

Rozprawa doktorska napisana w Katedrze Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu pod kierunkiem

ks. prof. dra hab. Dariusza Zagórskiego.

Credo nicejsko-konstantynopolitańskie rozpoczyna się od określenia Boga jako „Ojca Wszechmogącego”, a następnie dodaje, że jest On „Stwórcą nieba i ziemi”. Bóg, będąc źródłem życia, objawia się jako Ojciec w stworzeniu, a stwarzając ukazuje swoją wszechmoc. Szczytem stworzenia jest człowiek - mężczyzna i kobieta. Jedynie istota ludzka jest „zdolna do poznania i pokochania swojego Stworzyciela” (*Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, 12). Na przestrzeni dziejów zagadnienie stworzenia świata i człowieka pobudzało wielu ludzi do refleksji, polegającej na stawianiu pytań i odpowiedzi dotyczących tej kwestii. Również człowiek współczesny poszukuje odpowiedzi na pytania na temat *creatio mundi et hominis*.

W jednej z katechez Benedykt XVI pisze: „Jednak w epoce nauki i techniki pytamy się, czy można jeszcze mówić o stworzeniu? Jak powinniśmy rozumieć opowieści Księgi Rodzaju? Biblia nie ma zamiaru być podręcznikiem nauk przyrodniczych. Pragnie natomiast umożliwić zrozumienie autentycznej i głębokiej prawdy rzeczywistości. Tak więc Pismo Święte mówi nam, że świat, że my sami nie pochodzimy z tego co irracjonalne i z konieczności, lecz z myśli, miłości i wolności.” (*Katecheza Benedykta XVI z dnia 6 lutego 2013 roku*). Egzegeza Ojców Kościoła, szczególnie św. Augustyna wpisuje się w ten nurt myślenia ukazując stworzenie człowieka z miłości i ku wolności. Powyższa dysertacja może

się przyczynić do przybliżenia współczesnemu człowiekowi bogactwa myśli Hipponczyka na temat stworzenia człowieka i zachęcić do lektury dzieł tego wielkiego egzegety, myśliciela i teologa.

I. Ocena tematu pracy i tematu badawczego

Temat recenzowanej rozprawy zatytułowanej: „Człowiek w *Enarrationes in Psalmos* św. Augustyna” sytuuje się we wskazaniach i nauczaniu papieża Benedykta XVI. We *Wstępie* Doktorantka pisze: „Temat stworzenia, zdaniem Benedykta XVI, nabrał w dzisiejszym świecie nowej aktualności. Paradoksalnie jednak – jego zdaniem – niemal całkowicie zniknął on z katechezy, z przepowiadania, a także z teologii. Opowieści o stworzeniu są przemilczane, a ich przesłanie wydaje się dziś nie do przyjęcia” (s. 24). W tym miejscu należy podkreślić, że nauczanie Benedykta XVI na temat św. Augustyna i jego dorobku teologicznego zainspirowały Autorkę do napisania powyższej dysertacji (s. 25).

Autorka we *Wstępie* określa problem badawczy dysertacji, polegający na przybliżeniu tematu stworzenia człowieka na podstawie *Enarrationes in Psalmos*. Doktorantka określając wybór problematyki badawczej określa cel rozprawy w następujący sposób: „Powyższe wskazania Benedykta XVI wpłynęły na wybór kierunku badań będących podstawą niniejszej rozprawy, mającej na celu przybliżenie tematu stworzenia człowieka” (s. 25). Następnie precyzuje ten cel jeszcze dokładniej: „Celem rozprawy jest przedstawienie odnajdywanych w *Enarrationes in Psalmos* zagadnień odnoszących się do człowieka i jego natury, od stworzenia (z ukazaniem jego istoty), poprzez upadek, aż do odkupienia: w końcu wskazanie na drogę i środki chrześcijańskiego doskonalenia” (s. 26). Autorka podkreśla także, że zadaniem rozprawy jest także zwrócenie uwagi na wieloaspektowość spojrzenia biskupa Hippony na ludzki byt.

W celu rozwiązania podjętego problemu badawczego Autorka dysertacji posłużyła się metodą, którą charakteryzuje w następujący sposób: „Złożona problematyka domagała się zastosowania zróżnicowanych metod badawczych; na etapie selekcji tekstów istotną zdała się metoda ich analizy i interpretacji. Jej wsparcie stanowiła metoda filologiczna, wykorzystana przy ustalaniu pola semantycznego niektórych pojęć. W dalszym etapie wykorzystano metodę syntezy, która posłużyła do wysunięcia wniosków dotyczących podjętej problematyki. Nie bez znaczenia okazała się metoda historyczna, służąca do ukazania kontekstu historyczno-religijnego, to jest tła nauczania Biskupa” (s. 26).

Sprawą kluczową w prowadzonych badaniach naukowych są źródła i literatura. Źródłem podstawowym dysertacji jest dzieło św. Augustyna, *Enarrationes in Psalmos*, 1-50: NBA (*Nuova Bibliotheca Agostiniana, Edizione latino-italiana*, red. A. Trapè, Roma 1965-) 25, s. 1-1329; 51-85; NBA 26, s. 1-1289; 86-104; NBA 27/1, s. 1-823; 105-120; NBA 27/2, s. 823-1459; 121-139; NBA 28/1, s. 1-539; 140-150; NBA 28/2, s. 539-937. W polskim przekładzie: św. Augustyn, *Objaśnienia Psalmów*, tłum. J. Sulowski, 1-35: PSP 37; 36-57; PSP 38; 58-77: PSP 39, 78-102: PSP 40; 103-123: PSP 41; 124-150: PSP 42/1, Warszawa 1986. Umieszczona na początku pracy bibliografia (s. 7-23) została podzielona w następujący sposób: I. Źródła: 1. Podstawowe – 1 pozycja (wydanie łacińskie i polski przekład): A) Wydania tekstów, B) polskie przekłady; 2. Pomocnicze – 32 pozycje; 3. Nauczanie Kościoła – 6 pozycji; II. Opracowania – 230 pozycji oraz III. Subsidia – 22 pozycje (s. 7-23). Należy podkreślić, że bibliografia została sporządzona starannie i przejrzyście.

II. Struktura i ocena merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska pani mgr lic. Marzanny Klepackiej składa się z tekstu liczącego 164 strony. Dysertacja rozpoczyna się od *Wstępu* (s. 24-28), w którym Autorka rzeczowo i kompetentnie wprowadza w tematykę rozprawy doktorskiej. Wstęp jest zgodny z zasadami metodologii i zawiera wszystkie istotne elementy wprowadzające czytelnika w treść dysertacji.

Struktura pracy jest klarowna i logiczna. Korpus pracy składa się z czterech rozdziałów, które zostały podzielone na paragrafy. W pierwszym rozdziale zatytułowanym: „Stworzenie człowieka (*formatio*)”, (s. 28-79) Autorka w pierwszym paragrafie przedstawia stworzenie pierwszego człowieka, w drugim ukazuje istotę człowieka (człowiek jako byt wyjątkowy, piękno stworzenia i chwała Stworzyciela). W drugim rozdziale zatytułowanym: „Upadek człowieka (*deformatio*)”, (s. 79-93) Doktorantka w pierwszym paragrafie przedstawia udział w winie Adama (*obnoxia succezione*), zaś w drugim podejmuje zagadnienie grzechu pierworodnego (skażenie całej natury, pycha, brzydota grzechu, *amissio boni*, ogołocenie i zlew gromu wód). W trzecim rozdziale zatytułowanym: „Człowiek odkupiony (*reformatio*)”, (s. 93-104) Autorka w pierwszym paragrafie ukazuje męczeńską śmierć Chrystusa, natomiast w drugim prezentuje Chrystusa jako nadzieję na życie wieczne. W czwartym rozdziale zatytułowanym: „Człowiek zjednoczony (*unio*)”, (s. 105-156) Doktorantka w pierwszym paragrafie podejmuje tematykę drogi chrześcijańskiego doskonalenia człowieka (pokuta, nawrócenie, ludzkie szczęście – augustyński eudajmonizm, Boże wsparcie – piękno łaski i Boże miłosierdzie). W drugim paragrafie przedstawione są środki doskonalenia chrześcijańskiego (chrzest, modlitwa, przewodnictwo i wsparcie Ducha Świętego, Eucharystia). Praca został

uwieńczona *Zakończeniem* (s. 157-162) oraz streszczeniem w języku polskim i angielskim (s. 161- 164).

Praca doktorska stanowi studium dojrzałe, oparte na źródłach. Kompozycja pracy jest logiczna i przejrzysta. Plan pracy został ułożony zgodnie z zasadą asocjacji. Tematy główne i uzupełniające zostały prawidłowo wyodrębnione i zatytułowane. Kompozycja całości spójna, wskazująca na logiczne podporządkowanie tez głównych i uzupełniających tematowi dysertacji.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewne kwestie o charakterze merytorycznym. Zdaniem recenzenta należałoby zastanowić się czy nie należy tematu pracy doktorskiej sformułować bardziej precyzyjnie. We *Wstępie* Autorka pisze, że celem pracy jest przybliżenie tematu stworzenia człowieka (s. 25). Wydaje się zatem, że w sformułowaniu tematu można by uwzględnić termin „stworzenie człowieka” zamiast sam termin „stworzenie”. Kolejna uwaga dotyczy oceny stanu badań dotychczasowych opracowań na temat człowieka w dorobku literackim biskupa Hippony. Autorka pisze: „Prace naukowe, które powstały w tym zakresie ujawniły znaczące braki na polu omówienia stworzenia człowieka w świetle nauczania św. Augustyna” (s. 26). Wydaje się, że jest to uogólnienie. Natomiast jeśli formułuje się taką opinię, to należy ją udokumentować odpowiednimi odnośnikami.

Rozdział III dysertacji „Człowiek odkupiony (*reformatio*)” powinien być przeredagowany, ponieważ liczy on zaledwie 12 stron i jest nieproporcjonalny do pozostałych rozdziałów. Kolejna uwaga dotyczy wprowadzeń do poszczególnych rozdziałów. O ile w przypadku pierwszego rozdziału wprowadzenie składa się z kilku stron (s. 28-32), to w przypadku pozostałych rozdziałów są to wprowadzenia składające się z kilku lub kilkunastu zdań. Zatem wprowadzenia do rozdziałów winny być krótkie i zachowywać właściwe proporcje. Ponadto, w tytułach każdego z czterech rozdziałów znajdują się łacińskie terminy (*formatio*, *deformatio*, *reformatio*, *unio*). Należy podkreślić, że umieszczenie łacińskiej terminologii w tych tytułach jest jak najbardziej właściwe. Natomiast warto by wyjaśnić skąd te terminy pochodzą. Czy są autorstwa św. Augustyna i znajdują się w *Enarrationes in Psalmos*? Jeśli tak, to wskazana byłaby zwięzła analiza filologiczna użytej terminologii.

Rozprawa doktorska pani mgr lic. Marzanny Klepackiej ma jak w najwyższym stopniu charakter źródłowy. Należy podkreślić, Autorka w ramach badań zgromadziła i przeanalizowała spory materiał źródłowy. Analiza tych tekstów prowadzi ją do właściwych konkluzji i logicznej syntezy.

Osiągnięciem merytorycznym pracy jest opracowanie zagadnienia stworzenia w ujęciu św. Augustyna na podstawie *Enarrationes in Psalmos*, które jest niewątpliwie nowatorskie i stanowi cenny wkład w badania nad powyższą tematyką. Postawiony we wstępie problem badawczy został zrealizowany w kolejnych czterech rozdziałach. Dysertacja stanowi nowe ujęcie, ponieważ ukazuje człowieka od momentu stworzenia (*formatio*), poprzez jego upadek (*deformatio*), następnie odkupienie (*reformatio*) aż do zjednoczenia z Bogiem (*unio*). W ten sposób Doktorantka przedstawia czytelnikowi kompleksowe nauczanie św. Augustyna na podstawie *Enarrationes in Psalmos*. Powyższa dysertacja zasługuje na uwagę również z tego powodu, że wypełnia pewnego rodzaju lukę w badaniach nad podjętą problematyką na gruncie polskim.

III. Ocena formalna pracy

Od strony metodologicznej i formalnej praca jest poprawna. Należy podkreślić, że atutem pracy jest także jej niezwykle dostępna forma podawcza. Autorka w sposób jasny, prosty i komunikatywny, a zarazem kompetentny i rzeczowy relacjonuje omawiane treści, rezygnując z tak ulubionej przez wielu współczesnych badaczy zawilej terminologii. Pracę czyta się dobrze. Doktorantka posługuje się naukowym stylem, co uwidacznia się w konstruktywnym formułowaniu myśli. Pomimo troski o poprawność edytorską, w dysertacji można znaleźć kilka błędów, potknięć stylistycznych czy błędów literowych (np. stosowanie małej lub wielkiej litery (np. w tytule rozdziału II w spisie treści: Upadek Człowieka, powinno być Upadek człowieka, s. 2; Summa teologiczna, powinno być suma teologiczna, s. 25; Doktor Łaski, s. 69) oraz inne błędy edytorskie jak np.: s. 26 – 9 linia od góry; s. 28 – 9 linia od góry (brak przypisu); s. 30 – 13/14 linia od góry; s. 68 – 12 linia od góry; s. 81 – przypis nr 181; s. 85 – 9 linia od dołu; s. 91 – 11 linia o góry (brak przypisu); s. 138 – 6 linia od góry (brak akapitu). W niektórych przypadkach przypisy wydają się być zbyt obszerne, ponieważ zajmują 70-80 % strony (zob. s. 53; 62; 75). Jeśli chodzi o bibliografię to została ona wykonana poprawnie. Jednak w dwóch wypadkach należy zwrócić uwagę na brak miejsca wydania homilii papieża Jana Pawła II, (s. 10) oraz błąd w tytule niemieckojęzycznego artykułu: J. Gross, *Geschichte Ersunde nach Augustinus*, powinno być: Erbsünde (s. 14).

IV. Kwestie do dyskusji

Aktualna i ważna problematyka podjęta w ramach dysertacji skłania do dalszej dyskusji. Dlatego proszę Doktorantkę, aby wyraziła swoją opinię w następujących kwestiach:

- Pierwsza dotyczy zagadnienia równoczesności stworzenia człowieka: mężczyzny i kobiety. Jakie są dla Augustyna konsekwencje tego aktu stwórczego? Jak wyjaśnia on ten fakt? Jak Hipponczyk rozumie obraz Boży w przypadku kobiety i mężczyzny? Jednocześnie Hipponczyk nauczał, że wszyscy zrodzili się z Adama pisząc, że Adam „wpadł w grzech przez niewiastę” (*Państwo Boże* XIII, PL 41, 386). Czy zatem Augustyn w nauczaniu o stworzeniu i grzechu pierworodnym nie umniejszał znaczenia kobiety?

- Czy w nauczaniu św. Augustyna, zawartym w *Enarrationes in Psalmos* występuje trychotomiczny podział człowieka, który był znany w literaturze patrystycznej? Czy biskup Hippony nauczając o stworzeniu człowieka pisze tylko o ciele i duszy? Czy w jego refleksji zawartej w *Enarrationes* podejmuje zagadnienie ducha?

V. Wnioski końcowe

Rozprawa doktorska pani mgr lic. Marzanny Klepackiej wnosi znaczący wkład w rozwój refleksji dotyczącej zagadnienia stworzenia u św. Augustyna na podstawie *Enarrationes in Psalmos*? Praca doktorska jest źródłowa, obficie udokumentowana w przypisach tekstami źródłowymi, więc nie burzy płynności narracji. Doktorantka też czerpie z opracowań przedmiotu, umiejętnie je ze sobą zestawia, poddaje ocenie i wyraża swój samodzielny osąd. W sumie więc powyższa dysertacja stanowi cenny wkład w badania nad podjętą problematyką.

Wymienione powyżej uwagi w niczym nie osłabiają wartości merytorycznej przedstawionej dysertacji. Traktować je należy raczej, jako swoiste dopowiedzenia i pytania skierowane do Doktorantki. Cały, bowiem problem zawarty w pracy opisany został rzetelnie, zrozumiale i wyczerpująco.

Przedstawiona rozprawa, zarówno w sensie merytorycznym jak i też formalnym spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim, dlatego wnioskuję do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, aby ta dysertacja stanowiła podstawę do dalszych etapów przewodu doktorskiego celem nadania pani mgr lic. Marzannie Klepackiej stopnia naukowego nauk teologicznych.

ks. Michał Kieling

ks. prof. UAM dr hab. Michał Kieling

Kalisz, dnia 28 listopada 2018 r.